

Píše Marie Škarpová

(E*forum, 27. 11. 2019)

Nepřehlédnutelnou součástí současné české krajiny urbánní i venkovské jsou rozsáhlé, mnohdy až velkolepé klášterní komplexy vybudované v průběhu 17. a 18. století, přestože většina z nich už dávno svému původnímu účelu neslouží a žádná mnišská či řeholní komunita v nich – ať už od dob josefínského redukování počtu klášterů či od jejich plošného zavření komunistickým režimem na počátku padesátých let 20. století – nežije. To je také případ všech českých konventů tzv. bosých augustiniánů, jimiž se v knize ***Bosí augustiniáni v Čechách jako objednatelé uměleckých děl v 17. a 18. století***, vydané v loňském roce Katolickou teologickou fakultou Univerzity Karlovy, zabývá **Adéla Šmilauerová**.

Ačkoli mnohé z řeholních řádů, jež v raném novověku vznik těchto staveb iniciovaly, dnes v Čechách nepůsobí (což je také případ bosáků), tvoří raně novověké kláštery a konventy výraznou součást české barokní architektury a výtvarná výzdoba jejich interiérů se obdobně považuje za neoddiskutovatelnou část českého barokního výtvarného umění, přestože se bohužel dochovala jen částečně, v průběhu času mnohdy zničena či rozptýlena mimo místa svého původního určení. A. Šmilauerová se tuto nepříjemnou skutečnost snaží překonat zejména studiem archivních pramenů a shromáždit pokud možno všechny dochované údaje o původní architektonické a výtvarné podobě všech konventů bosých augustiniánů, které vznikly v 17. století či v prvních desetiletích 18. století v Čechách, konkrétně na Novém Městě pražském, v Táboře, Německém (dnešním Havlíčkově) Brodě, Lnářích a Lysé nad Labem.

Kniha A. Šmilauerové nese stopy původního školského určení – na jejím počátku totiž byla autorčina disertační práce. Tématu objednavatelství, uvedenému v titulu knihy, se de facto věnuje až její druhá část; tu první tvoří dosti obsírný úvod, v němž se spíše než 17. a 18. století věnuje pozornost dějinám bosých augustiniánů takřikajíc od počátků k dnešku, pochopitelně s přednostním zaměřením na dějiny českých konventů, které se tomuto mendikantskému řádu, vzniklému teprve na přelomu 16. a 17. století osamostatněním z kanovníckého řádu augustiniánů poustevníků (v tehdejší katolické světě poněkud zdiskreditovaného tím, že do něj původně patřil také Martin Luther), podařilo vybudovat. S obsáhlým úvodem knihy kontrastuje faktická neexistence závěru – stručný text, jenž je takto pojmenován, je totiž spíše epilogem, přinášejícím autorčino osobní vyznání o jejím vztahu k česko-německé provincii řádu bosých augustiniánů. Absence textu, který by nabídl shrnutí závěrů, k nimž by se dospělo v předchozích kapitolách knihy, naznačuje, že tyto části mají spíše než analytický charakter převážně podobu výčtu (mnohdy cenných) údajů získaných z archivních pramenů a shromážděných ze sekundární literatury, jež na svou

interpretaci teprve čekají.

Literárního historika či historičku při čtení této knihy ovšem znejistí především jedna skutečnost. Přestože se její autorka snaží představit činnost bosých augustiniánů v Čechách v maximální možné úplnosti, v jejím výkladu zaráží nápadná střídmost, pokud jde o bosácké slovesné aktivity: zmiňuje se toliko jejich kazatelská činnost, nedílně spojená s primárním zaměřením řádu na kněžské působení v pastoraaci laiků, vznik interních historiografických textů (letopisů jednotlivých konventů) a výjimečné realizování latinské divadelní hry školského typu; vydávání jejich literární tvorby tiskem A. Šmilauerová charakterizuje jako „podíl na šíření všeobecné vzdělanosti“ (s. 35). Co se tedy týče slovesné či úžeji písemné kultury, české bosácké konventy se v knize prezentují jako střediska učenosti a knižní vzdělanosti: budují si konventní knihovny, každodenně obcují se slovem, v první řadě s posvátnými texty liturgie a Písma, podílejí se jako učitelé na šíření vzdělanosti (byť nutno upřesnit, že nejrozsáhlejší a nejsoustavnější výukovou činnost, kterou čeští bosáci vykonávali, a to na německobrodském gymnáziu, iniciovala tamní městská rada a bosáci k ní byli téměř „přinuceni“ fundací jedné z tamních měšťanek).

Toto je ovšem charakteristika, kterou lze takřka paušálně použít snad na všechny křesťanské mužské kláštery všech dob a všech řeholních řádů a kongregací. Zdá se tedy, jako by se jen znovu potvrzovala tradiční interpretace české společnosti 17. a 18. století jako té, která sice po sobě zanechala početné výtvoary architektonické, výtvarné či hudební, jež v nejednom případě svými uměleckými kvalitami náleží mezi špičkové výkony v celoevropském měřítku, avšak v oblasti slovesné – a to bez ohledu na to, zda v latině, češtině či němčině – je její produkce až podivně, disproportčně chudá a vůbec jaksi hendikepovaná. České baroko jako by v první řadě bylo barokem architektonickým, výtvarným a hudebním: Santiniovým, Škrétovým, Braunovým, Zelenkovým,...

Takovýto výklad české literatury 17. a 18. století by přitom mohl dosti zproblematizovat již pouhý soustředěnější pohled na dochovanou literární tvorbu, a to třeba právě bosácké provenience. Například již do první generace komunity českých bosých augustiniánů v jejich nejstarším konventu, založeném roku 1623 u kostela sv. Václava na Zderaze na Novém Městě pražském (který se tak mimochodem stal nejstarším bosáckým konventem v Zápří vřebec), náležel pozoruhodný literát, pražský rodák Daniel Václav Himlštejn (Himmelstein; asi 1605–1661), který přijal řeholní jméno Jiljí od sv. Jana Křtitele a stal se také opakovaně převorem zderazského konventu. Jeho literární aktivity – zejména publikování minimálně sedmi knih, a to ve třech jazycích, neboť Jiljí od sv. Jana Křtitele náležel mezi autory píšící latinsky, česky a německy – přitom nejsou neznámé: výrazně na ně upozornil např. v první polovině devadesátých let 20. století Martin Svatoš, mimo jiné obsáhlou studii publikovanou ve sborníku *Česká literatura doby baroka* (1994), kde se Jiljího od sv. Jana Křtitele pokusil představit především jako básníka, autora epigramů a náboženské lyriky, resp. jako autora prosimetrických skladeb, tedy textů užívajících prózu i verš. A. Šmilauerová na tuto Svatošovu stať sice odkazuje, a přesto básnického převora bosáckého pražského

konventu zařadila „jen“ mezi „významné učence, především v oblasti vzdělanosti“ (s. 35). Jak je to možné?

Na obranu autorky budiž řečeno: nejde jen o to, že potenciální zájemce o literární tvorbu Jiljího od sv. Jana Křtitele je odkázán výhradně na dobová vydání (žádná novodobá edice jeho díla neexistuje a není ani, byť jen úryvkem, zastoupeno v žádné z nemnohých antologií české barokní literatury) a že pro seznámení s celkem jeho dochované literární produkce je třeba vládnout všemi třemi Jiljího literárními jazyky. Například jeho latinský, český a německý hagiografický text o svatém Václavovi, navzdory shodnému názvu *Věvec blahoslavenému a věčně oslavenému knížeti českému ... svatému Václavovi... - Ehren Krantzlein so dem heiligen und glorwürdigen Martyrer Wenceslao... - Divi Wenceslao Bohemorum ducis ... sertum...*, nejsou jazykovými mutacemi, jež by vznikly překladem jednoho výchozího textu, nýbrž jde do značné míry o tři svébytné texty. Latinskou legendu vytvořil Jiljí od sv. Jana Křtitele umnou kompilací pasáží ze středověké václavské legendy *Ut annuncietur*, spisu Jana Dubravia *Historia regni Bohemiae* (1552) a *Kroniky české* (1541) Václava Hájka z Libočan (přičemž úryvky z Hájka převedl do latiny sám Jiljí), českou legendu ovšem převážně z excerpt Hájkovy kroniky, jež doplnil o dvě pasáže z legendy *Ut annuncietur* (opět přeloženými Jiljím) a několik vlastních básní, německou pak v první řadě z excerpt z dobového německého překladu Hájkovy *Kroniky české*, obohacené o pasáže z legendy *Ut annuncietur* (převedené Jiljím do němčiny) a vlastní básnickou tvorbu.

Není to tedy jenom problém nesnadné dostupnosti literárního díla Jiljího od sv. Jana Křtitele, jde mnohem spíše o problém interpretační. Výrazně kompilační charakter jeho svatováclavských textů, sestavených převážně z excerpt, jež jsou doslovnými citacemi ze starších textů, je u těch, kdož začali klást důraz na myšlenkovou původnost a kompilační metodu textové produkce odsoudili jako netvůrčí, vhodnou snad jen pro texty učebnicového charakteru či encyklopedická kompendia, zjevně zdiskreditoval. O tom dostatečně svědčí skutečnost, že české literární dějepisectví Jiljího od sv. Jana Křtitele dosud do žádného ze svých literárněhistorických kompendií nezařadilo (*Lexikon české literatury* nevyjímaje), status spisovatele mu tedy (doposud) nepřihlíželo. Nelze se pak divit, že v takové situaci historička výtvarného umění Jiljího od sv. Jana Křtitele raději označí za „učence“.

A přitom právě Jiljího knihy o svatém Václavu ke spolupráci dějin literatury a dějin výtvarného umění přímo vybízejí. Jsou totiž dílem kolektivním, na němž se vedle Jiljího od sv. Jana Křtitele podílel také jeho řádový spolubratr a člen téhož konventu, Jindřich (Heinrich) od sv. Petra, a to jako autor dvaatřiceti rytin, vytvořených podle lunetové obrazové svatováclavské série Karla Škréty, umístěné v ambitu zderazského konventu, jejímž konceptorem zřejmě nebyl opět nikdo jiný než tehdejší zderazský převor Jiljí od sv. Jana Křtitele. Ostatně podle Martina Svatoše rytiny Jindřicha od sv. Petra obsahovaly patrně všechny Jiljího publikované knihy.

Všechny tři knihy o svatém Václavu, vytvořené na začátku čtyřicátých let 17. století ve

zderazském bosáckém konventu, jsou tedy bimedialními, slovesně-obrazovými útvary, v nichž se text a obraz komplementárně doplňují; v této souvislosti sluší podotknout, že texty byly také součástí pravděpodobně všech obrazů Škrétovy václavské dvaatřicetidílné série (dnes je z ní bohužel známo jen osm obrazů). A skutečnost, že jednou ze dvou nástropních fresek zderazského konventního kostela sv. Václava, vytvořených ve druhé polovině 18. století Josefem Hagerem, byl právě výjev oslavení svatého Václava, jemuž anděl klade na hlavu vavřínový věnec, není zřejmě náhodná: lze ji vnímat jako svého druhu analogii titulního listu přibližně o sto let starší zderazské knihy o svatém Václavu, jenž ostatně tento biblický symbol obsahuje ve verbální i vizuální podobě, neboť jeho součástí je též rytina věnce.

Svatováclavská obrazová série přitom není jedinou, která by se z českých bosáckých konventů dochovala (o jejich počtu svědčí už to, že A. Šmilauerová pojednání o nich dokonce ve své knize vyčlenila do zvláštní kapitoly). Není divu: obrazové série hagiografického tématu, které v součinnosti slova a obrazu - zastoupených v různé míře a podobě - vyprávěly o životě, smrti a posmrtném kultu určitého světce, byly nejpozději od přelomu 16. a 17. století velmi oblíbené v takřka celé katolické Evropě, ať už v podobě knižní (kombinující tištěné slovo a knižní grafiku, tedy v té době poměrně nově etablované médium), nebo v podobě nástěnných obrazů umístovaných zejména do ambítů v přízemním podlaží konventů či klášterů. Nezřídka přitom grafické série sloužily jako předlohy pro nástěnné obrazové cykly, a naopak (doklady obou typů vazeb lze nalézt i v knize A. Šmilauerové).

O funkcích těchto obrazových hagiografických sérií v klášterech či konventech již uvažovaly například Petra Oulíková (na materiálu jezuitské proveniencí) či Veronika Čapková (na materiálu pocházejícím z řádu servitů). Preferovaná tematika těchto obrazových sérií (život svatého zakladatele daného řádu či svatého patrona kláštera) spolu s jejich umístěním na frekventované místo v klášterní budově poukazuje na záměr dávat jejím obyvatelům takřkajíc před oči zpodobení ideálního modelu života daného řádu, sloužící jako materiál k rozjímání. Tyto obrazové série si tedy zjevně žádaly spíše angažovaný postoj recipienta: měly nejen poskytovat poučení a přinášet potěšení z krásy obrazu, ale především vyzývaly k následování (v duchu tzv. *imitatio bonorum*). A protože klášterní ambity byly místem, kam se příležitostně mohli dostat také hosté, lze u obrazových sérií uvažovat též o funkci řádové sebe prezentace. Podobně série portrétů významných osobností řádu (kanonizovaných osob, zakladatele řádu a vůbec příslušníků první, zakladatelské generace) nabízejí vizuální podání dějin daného řeholního řádu, a umožňují tak jejich „celostní“ uchopení, prezentaci kolektivní identity, a to včetně možnosti sebezačlenění. To vše je jistě možné *mutatis mutandis* vztáhnout na knižní vydání grafických sérií.

Rezignaci na jedno ucelené, chronologicky uspořádané vyprávění ve prospěch rozdělení textu do kapitol, jež ve svém úhrnu tvoří, vlastně velmi podobně jako v případě výše zmiňovaných obrazových sérií, spíše soubor relativně samostatných narativů, nacházíme rovněž - počínaje nejpozději čtyřicátými léty 17. století - u tištěných českých hagiografických textů, které mají podobu legendy o jednom

vybraném světcí. U mnoha z nich je ostatně obrazová série jejich nedílnou součástí. Zohlednění principů obrazové narativity, užitých u tohoto typu literární hagiografie, by tak mohlo napomoci při jeho interpretaci. Například v českém *Věnci blahoslavenému a věčně oslavenému knížeti českému ... svatému Václavovi...*, v němž je text rozčleněn do dvaatřiceti celků, nabízí každá z těchto „kapitol“ vedle obrazové rytiny hned dvě samostatná textová pásma: nejprve biblický citát a poté excerptum z Hájkovy kroniky či legendy *Ut annuncietur*, případně Jiljího báseň. Každá kapitola tak vlastně „vypráví“ totéž hned třikrát, a to trojím různým, avšak současně komplementárním způsobem: jednak obrazem, jednak biblickým veršem, který je buď aluzí na některou epizodu ze starozákonních knih (a nabízí tak vyprávění prefigurativního typu) nebo z knih novozákonních (a prezentuje tak svatého Václava jako skutečného následovatele Krista), jednak úryvkem z textu, jehož pravdivost je garantována autoritou jeho původce náležejícího do generací (dávných) předků: olomouckého biskupa Jana ze Středy (v 17. století všeobecně považovaného za autora legendy *Ut annuncietur*) či katolického kněze a historiografa 16. století Václava Hájka z Libočan.

Je tedy zjevné, že takto vytvořený text si žádá jiné způsoby čtení než například novodobá beletrie. Žádá si čtení diskontinuitní a čtení intenzivního typu, spojené s opakovanými návraty k témuž; čtení, jehož cílem má být plné přijetí a ztotožnění se s přečteným, tedy čtení vedoucí k činu, bezprostředně spojené s uváděním přečteného ve skutek. *Summa summarum*, třebas se nám právě tady nabízí jeden z možných interpretačních klíčů k české hagiografii 17. a 18. století či české barokní prózy vůbec, v mnohém nám tak vzdálené a tak jiné, než je naše, novodobá beletrie.

Adéla Šmilauerová: *Bosí augustiniáni v Čechách jako objednavatelé uměleckých děl v 17. a 18. století*. Praha: Katolická teologická fakulta Univerzity Karlovy (Opera Facultatis theologiae catholicae Universitatis Carolinae Pragensis, Historia et historia artium XXX), 2018, 243 s.

www.ipsl.cz